

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кафедра генетики, селекції і насінництва ім. проф. М.О. Зеленського

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Декан агробіологічного факультету
Тонха О. Л.
Протокол № 4 від «18» 05 2023 р.

«СХВАЛЕНО»
на засіданні кафедри генетики, селекції і
насінництва ім. проф. М.О. Зеленського
Протокол № 10 від «14» 05 2023 р.
Завідувач кафедри Макарчук О.С.

”РОЗГЛЯНУТО”
Гарант ОП Селекція і генетика
сільськогосподарських-г. культур
Гарант ОП Макарчук О.С.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
Технічне забезпечення сучасних генетичних досліджень

Спеціальність 201 Агрономія

Освітня програма Селекція і генетика сільськогосподарських культур

Факультет Агробіологічний

Розробник професор, доктор с.-г. наук, ст.наук.співр. Мельничук Т.М.

Київ - 2023 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Технічне забезпечення сучасних генетичних досліджень

Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь		
Освітній ступінь	<i>Магістр</i>	
Спеціальність	<i>201 Агроніомія</i>	
Освітня програма	<i>Селекція і генетика с.-г. культур</i>	
Характеристика навчальної дисципліни		
Вид	вибіркова	
Загальна кількість годин	120	
Кількість кредитів ECTS	4	
Кількість змістових модулів	3	
Курсовий проект (робота)		
Форма контролю	<i>Екзамен</i>	
Показники навчальної дисципліни для денної та заочної форм навчання		
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Курс (рік підготовки)	2	
Семестр	3	
Лекційні заняття	10 год.	год.
Практичні, семінарські заняття	20 год.	год.
Лабораторні заняття		год.
Самостійна робота	90 год.	год.
Індивідуальні завдання		год.
Кількість тижневих аудиторних годин для денної форми навчання	3 год.	

2. Мета, завдання та компетентності навчальної дисципліни

Мета дисципліни – висвітлення уявлень про сучасні платформи проведення генетичного аналізу, основні технічні засоби та платформи для первинної нуклеотидної послідовності геномів, проведення фрагментного генетичного аналізу, сучасні прилади для мікроскопії та візуалізації молекулярних процесів; надати практичні навички біоінформативного аналізу даних сиквенування та аналізу геномів.

Завдання дисципліни – навчитися аналізувати відомості про молекулярну організацію геному рослин, добирати відповідні методи застосування ДНК-маркерів для проведення маркерної селекції, навчитися працювати із базами нуклеотидних послідовностей рослин, навчитися працювати у відповідних програмах добору праймерів для ПЛР для створення нових ДНК-маркерів господарсько-цінних ознак, навчитися аналізувати спеціальну літературу, присвячену маркерній селекції для адаптації і використання ДНК-маркерів

цільових ознак, знати правила організації і роботи ПЛР-лабораторії, призначення і застосування приладів ПЛР-лабораторії.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати**:

- молекулярну організацію геному рослин;
- принцип полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР), її модифікації;
- типи ДНК-маркерів на основі ПЛР та сферу їх застосування;
- принципи секвенування геномів;
- принципи маркерної і геномної селекції;
- сучасні методи та технології ідентифікації сортів рослин;
- спектр застосування класичної ПЛР та ПЛР у реальному часі;
- правила організації і роботи ПЛР-лабораторії;
- призначення і застосування приладів ПЛР-лабораторії;

вміти:

- ізолювати ДНК;
- проводити пошук необхідних нуклеотидних послідовностей у відповідних базах даних, проводити вирівнювання ДНК-послідовностей;
- добирати праймери для ПЛР;
- розраховувати компоненти ПЛР-суміші, добирати режим ПЛР, проводити ПЛР із застосуванням обладнання ПЛР-лабораторії;
- аналізувати спеціальну літературу для пошуку корисних ДНК-маркерів і застосовувати їх для пришвидшення селекційного процесу;
- розробляти програми маркерної селекції.

Набуття компетентностей:

інтегральна компетентність (ІК):

Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у сфері агрономії під час здійснення професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу.

ЗК4. Здатність працювати в міжнародному контексті.

ЗК6. Прагнення до збереження навколишнього середовища

фахові (спеціальні) компетентності (СК):

СК3. Здатність створювати нові технології та застосовувати сучасні технології агрономії, враховуючи їх особливості та користуючись передовим досвідом їх впровадження, розробляти наукові основи технологій вирощування сільськогосподарських культур.

СК5. Здатність розв'язувати складні задачі у широких або мультидисциплінарних контекстах на основі спеціалізованих концептуальних знань, що включають сучасні наукові здобутки у сфері агрономії.

СК7. Здатність самостійно організовувати та проводити наукові дослідження з використанням загальноприйнятих методів і стандартів ґрунтових і рослинних зразків.

Програмні результати навчання (ПРН):

ПРН1. Використовувати методологію наукових досліджень, спеціальні методи та інструменти експериментальних досліджень, сучасні методи обробки даних для розв'язання складних задач агрономії.

ПРН2. Інтегрувати знання з різних галузей для розв'язання складних теоретичних та/або практичних задач і проблем агрономії.

ПРН3. Розробляти і реалізовувати економічно значущі виробничі і дослідницькі проекти в сфері агрономії з урахуванням наявних ресурсів та обмежень, технічних, соціальних, правових та екологічних аспектів.

ПРН4. Здійснювати пошук необхідної інформації та оцінювати її в науково-технічній літературі, аналізувати, обробляти та оцінювати цю інформацію.

ПРН5. Планувати і виконувати наукові і прикладні дослідження в сфері агрономії, аналізувати результати, обґрунтовувати висновки.

ПРН7. Розробляти та реалізовувати проекти екологічно безпечних прийомів і технологій виробництва високоякісної продукції рослинництва з урахуванням особливостей агроландшафтів та економічної ефективності.

ПРН9. Вільно спілкуватися державною та іноземною мовами для обговорення результатів професійної діяльності, досліджень та інноваційних проектів у сфері аграрних наук та продовольства.

ПРН10. Здійснювати ефективне управління персоналом і ресурсами, забезпечувати професійний розвиток персоналу, об'єктивно оцінювати результати діяльності колективу та внесок його учасників до цих результатів.

ПРН11. Здійснювати бізнесове проектування та маркетингове оцінювання виконання і впровадження інноваційних розробок.

ПРН13. Надавати консультації з питань інноваційних технологій в агрономії

3. Програма та структура навчальної дисципліни для:

– повного терміну денної форми навчання.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин													
	денна форма							Заочна форма						
	тижні	усього	у тому числі					усього	у тому числі					
			л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Змістовий модуль 1. Особливості організації геному рослин														
Тема 1. Рослинні гени і геноми	1	14	2	2			10							
Тема 2. Транскрипція рослинних генів	2-3	15	1	4			10							

Тема 3. Трансляція у рослинній клітині	4	13	1	2			10						
Разом за змістовим модулем 1	42		4	8			30						
Змістовий модуль 2. ПЛР і маркерна селекція													
Тема 1. Полімеразна ланцюгова реакція	5-6	15	1	4			10						
Тема 2. ДНКмаркери на основі ПЛР.	7	13	1	2			10						
Разом за змістовим модулем 2		46	3	8			35						
Змістовий модуль 3. Секвенування геномів та його застосування у рослинництві													
Тема 1. Метод Сенгера. Секвенування наступного покоління.	8-9	14	2	2			10						
Тема 2. Геномна селекція	10	18	1	2			15						
Разом за змістовим модулем 3		32	3	4			25						
Усього годин	120		10	20			90						

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Не передбачені	

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Організація та обладнання ПЛР-лабораторії	2
2	Ознайомлення із базою даних нуклеотидних послідовностей NCBI	2
3	Добір праймерів для ПЛР у програмі Primer3	4
4	Екстракція ДНК	2
5	Розрахунок компонентів ПЛР-суміші, добір режиму ПЛР, проведення ПЛР	2
6	Гель-електрофорез	4

7	Досягнення маркерної селекції	2
8	Досягнення геномної селекції	2
Всього		20

6. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Не передбачені	

7. Теми самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Історія розвитку та перспективи молекулярної біології	6
2	Властивості та функції нуклеїнових кислот	8
3	Білки та принципи їх функціонування	8
4	Білково-нуклеїнові взаємодії	8
5	Загальні закономірності реплікації в клітині	4
6	Матричний синтез біополімерів клітини.	4
7	Підтримання стабільності геному та захист генетичної інформації	8
98	Склад та структура рибосоми	8
10	Синтез білків	8
11	Рекомбінація ДНК	8
12	Процесинг еукаріотичних мРНК	6
13	Методи молекулярної біології	8
14	Методи аналізу структури й експресії генів і геномів	6
Всього		90

8. Зразки контрольних питань, тестів для визначення рівня засвоєння знань студентами.

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА (ПЕРШИЙ МОДУЛЬ)

Варіант 1

1. Геном мітохондрій.
2. Транскрипція в рослинній клітині.

Питання 1. Розставте у відповідності геноми органел рослинної клітини:		Питання 6. Транскрипційні фактори - це:	
1. Пластидний геном	А. Структура представлена численними кільцевими молекулами розміром не більше 80 тис. п. н. трохи більше 50 генів	1	білки
2. Мітохондріальний геном	Б. Високоплідна ДНК, що має розмір від 120 до 180 т.п.н. та кодує приблизно 120 генів	2	жири
		3	вуглеводи
		4	Такого терміну не існує
Питання 2. Скільки генетичних систем включає рослинна клітина?		Питання 7. Рік розшифрування структури подвійної спіралі ДНК	
1	одну	1	1941
		2	1953

2	дві	3	1968
3	три		
4	чотири		
Питання 3. За функціональними особливостями гени поділяють на: Впишіть відповідь у бланку відповідей		Питання 8. Які нуклеотиди входять до складу дезоксирибонуклеїнової кислоти?	
		1	аденін, гуанін, тимін, цитозин
		2	гуанін, аденін, цитозин, урацил.
		3	урацил, цитозин, тимін, гуанін
Питання 4. Працює на кластерах генів рибосомної РНК і здійснює синтез рРНК 18S, 28S та 5,8S		Питання 9. В еукаріот унаслідок транскрипції утворюються переважно про-і-РНК, які містять незмістовні ділянки (інтрони), які вирізаються у процесі її дозрівання. Цей процес називається	
1	РНК-полімераза II	1	кепування
2	РНК-полімераза I	2	сплайсинг
3	РНК-полімераза III	3	процесинг
Питання 5. Як називається сукупність послідовностей ДНК у клітинах даного організму? Впишіть вірну відповідь		Питання 10. Які структурні й хімічні компоненти беруть участь у трансляції?	
		1	ДНК
		2	РНК
		3	амінокислоти

Контрольні питання

1. Будова ДНК.
2. Будова РНК.
3. Реплікація ДНК.
4. Транскрипція в рослинній клітині.
5. Трансляція в рослинній клітині.
6. Структура гена.
7. Мобільні елементи в геномі рослин.
8. Організація хроматину.
9. Центромери і теломери.
10. Транскрипційні фактори.
11. Експресія генів.
12. Епігенетичні модифікації ДНК.
13. Геном мітохондрій.
14. Геном пластид.
15. Процесинг РНК.
16. Транспрт РНК.
17. Типи РНК в клітині.
18. Маленькі РНК.
19. Денатурація ДНК.
20. Ренатурація ДНК.
21. ДНК-маркери.
22. Полімеразна ланцюгова реакція (ПЛР).
23. Компоненти ПЛР-суміші.
24. Використання ДНК-маркерів для ідентифікації сортів, визначення типовості і гібридності партій насіння.
25. Використання ДНК-маркерів для створення паспорту сорту і захисту авторського права селекціонера.
26. Використання ДНК-маркерів цінних ознак у маркерній селекції.
27. ПЛР у реальному часі та сфера її застосування.

- 28.Що таке секвенування?
- 29.Суть методу Сенгера.
- 30.Методи секвенування наступного покоління (NGS).
- 31.Час винаходу і винахідник ПЛР.
- 32.Що таке ампліфікація ДНК?
- 33.Метод, що використовується для визначення вмісту ГМО у продуктах?
- 34.Що таке фрагментний аналіз?
- 35.Де застосовується метод обриву ланцюга?
- 36.Що таке маркерна селекція?
- 37.Переваги і недоліки маркерної селекції у порівнянні із традиційною селекцією.
- 38.Мультилокусні ДНК-маркери.
- 39.Монолокусні ДНК-маркери.
- 40.Сучасні підходи до селекції кількісних ознак.
- 41.Що таке геномна селекція?
- 42.Порівняння MAS- і геномної селекції.
- 43.Вимоги до ПЛР-лабораторії.
- 44.План приміщень у ПЛР-лабораторії.
- 45.Прилади та їх призначення у ПЛР-лабораторії.
- 46.Що таке контамінація?
- 47.Напрямок руху зразка у ПЛР-лабораторії?
- 48.Заходи щодо запобігання контамінації у ПЛР-лабораторії.

Приклад екзаменаційного білету

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОС Магістр Спеціальність Агрономія ОПП Селекція і генетика сільськогосподарських культур	Кафедра Кафедра генетики, селекції і насінництва ім. проф. М.О. Зеленського 2023-2024 навч. рік	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 10 з дисципліни Технічне забезпечення сучасних генетичних досліджень	Затверджую Зав. кафедри (підпис) Макарчук О.С. «__» _____ 2023 р.
Екзаменаційні запитання			
1. Експресія генів.			
2. Мультилокусні та монолокусні ДНК-маркери та їх застосування в селекції.			
3. Тестові завдання різних типів			

Питання 1. Метод секвенування полягає у визначенні:	
1.	нуклеотидної послідовності ДНК: аденіну, гуаніну, цитозину й тиміну
2.	кількості генів у організмі людини
3.	кількості амінокислот у організмі людини

Питання 2. Впишіть відповідь у бланку відповідей:	
Одиниця спадкового матеріалу, що відповідає за формування певної елементарної ознаки. називається ...	

Питання 3. Біологічний процес, який спрямований на виправлення помилок синтезу ДНК при реплікації, а також численних пошкоджень, котрі	

виникають у ДНК унаслідок дії хімічних і фізичних факторів називається...	
Впишіть відповідь у бланку відповідей	

Питання 4. Кому належить відкриття полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР)?	
1	Фредерік Сенгер
2	Кері Малліс
3	Роджер Корнберг

Питання 5. Як називається збільшення кількості заданого фрагмента ДНК?	
Впишіть вірну відповідь	

Питання 6. Постійна експресія гена називається	
1	регульованою експресією
2	конститутивною експресією
3	термінацією

Питання 7. <u>Мультилокусні молекулярно-генетичні маркери (відмітити зайве)</u>	
1	RAPD
2	ISSR
3	AFLP
4	SSR

Питання 8. Заміна між класами азотистих основце:	
1	Транзиція
2	Трансверсія
3	Трансляція

Питання 9. Які структурні й хімічні компоненти беруть участь у трансляції?	
1	рибосоми, і-РНК, т-РНК, АТФ, нуклеотиди, ферменти
2	рибосоми, і-РНК, т-РНК, АТФ, амінокислоти, ферменти
3	рибосоми, про-РНК, т-РНК, АТФ, ліпіди, ферменти

Питання 10. Серед списку обладнання ПЛР-лабораторії відмітьте зайве	
1	Бокс біологічної безпеки не нижче II класу
2	Центрифуга клінічна
3	Центрифуга-вортекс
4	Муфельна піч
5	Мікроцентрифуга
6	Твердотільний термостат
7	Набір автоматичних піпеток змінного об'єму
8	Холодильник з камерами, що підтримують температуру плюс (6+-2) та мінус (18+-2) °С
9	Одноразові поліпропіленові мікроцентрифужні пробірки з кришками
10	Одноразові наконечники для піпеток змінного об'єму з аерозольним бар'єром
11	Ємкість з дезінфекційним розчином

_____ (Мельничук Т.М)

9. Методи навчання.

Програмою курсу передбачено читання лекцій, проведення практичних занять, самостійна робота студентів, виконання індивідуальних завдань.

З метою формування професійних компетентностей широко впроваджуються інноваційні методи навчання, а саме, використання презентацій із детальними наочними ілюстраціями, відеоматеріалами, виконання комп'ютерних тестів, проведення опитувань думки у відповідних програмах, тощо, виконання практичних завдань у програмах ресурсу NCBI.

10. Форми контролю.

Рівень знань студентів з дисципліни буде оцінюватись із застосуванням поточного контролю (здача 3-х змістових модулів), аналізу виконання індивідуальних завдань, заслуховування доповідей та підсумкової атестації (здача іспиту). За активну і сумлінну роботу протягом семестру, передбачається підвищення рейтингу з дисципліни за допомогою додаткових балів.

11. Розподіл балів, які отримують студенти.

Оцінювання знань студента відбувається за 100-бальною шкалою і переводиться в національні оцінки згідно з табл. 1 «Положення про екзамен та заліки у НУБіП України» (наказ про уведення в дію від 26.04.2023 р. протокол № 10)

Рейтинг студента, бали	Оцінка національна за результати складання	
	екзаменів	заліків
90-100	Відмінно	Зараховано
74-89	Добре	
60-73	Задовільно	
0-59	Незадовільно	Не зараховано

Для визначення рейтингу студента (слухача) із засвоєння дисципліни $R_{\text{дис}}$ (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації (до 30 балів) додається до рейтингу студента (слухача) з навчальної роботи $R_{\text{нр}}$ (до 70 балів): $R_{\text{дис}} = R_{\text{нр}} + R_{\text{ат}}$.

12. Навчально-методичне забезпечення

1. Вдовиченко Ж.В., Табака П.П., Ситник К.С., Плотницька А.В., Ступак І.Ю., Спиридонов В.Г., Парій М.Ф. Використання AFLP для генотипування ярого ячменю (*Hordeum vulgare* L.). Методичні рекомендації, Київ, 2012. 23 с.

2. Вдовиченко Ж.В., Ситник К.С., Плотницька А.В., Ступак І.Ю., Спиридонов В.Г., Парій М.Ф. Використання мікросателітів для генотипування ярого ячменю (*Hordeum vulgare* L.). Методичні рекомендації, Київ, 2012. 16 с.

13. Рекомендовані джерела інформації

Основні:

1. Гиль М.І., Сметана О.Ю., Юлевич О.І. та ін. Молекулярна генетика та технології дослідження генома, 2015, Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 318 с.
2. Сиволоб А. В. Молекулярна біологія, К.: «Київський університет», 2008, 384 с.
3. Grotewold E., Chappell J., Kellogg E. Plant genes, genomes, and genetics, 2015, USA: JohnWiley & Sons, 261 p.

Допоміжні:

1. Lodish H., Berk A., Kaiser C. et al. Molecular cell biology, 8th Edition, 2016, New York: W.H.Freeman Macmillan Learning, 1166 p.
2. Glick B.R., Pasternak J.J., Patten C.L. Molecular biotechnology: principles and applications of recombinant DNA, 4th Edition, Washington, DC, ASM Press, 2010.
3. Сиволап Ю.М. Молекулярные маркеры и селекция. Цитология и генетика 2013. Т. 47. № 3 С.71-80.

Інформаційні ресурси:

1. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed> (ресурс наукової літератури)
2. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/nucscore> (база даних нуклеотидних послідовностей National Center for Biotechnology Information)
3. <http://www.arabidopsis.org/> (ресурс, присвячений генетиці і геноміці арабідопсиса)
4. <http://www.bioinformatics.org/sms2/> (програмне забезпечення для маніпуляцій із послідовностями ДНК та білків)
5. [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1439-0523](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1439-0523) (науковий журнал)
6. http://www.fao.org/index_en.htm (міжнародна організація FAO)